

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

KUTADGU BİLİG ESERİNDE YENİDEN DOĞUŞ ARKETİPİ

Rebirth Archetype in Work Kutadgu Bilig

Ebru ŞENOCAK¹ ve Fevziye ALSAÇ²

¹Firat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ/Türkiye, esenocak@firat.edu.tr, ORCID ID: 000-0001-5443-3504

²MEB, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Elazığ/Türkiye, fevziyealsac_23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6419-1617

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
19.10.2020
Kabul/Accepted:
01.04.2021

DOI:

10.18069/firsbed.812598

Anahtar Kelimeler

Kutadgu Bilig, bilgi,
mutluluk, yeniden doğuş
arketipi.

ÖZ

Kutadgu Bilig Türk-İslam kültürünü içeren felsefesiyle insana mutluluğu bulma yolunu öğretir. Hükümdarın ve bilge kişinin kılavuzluğunda devlet erkine ve topluma bilinçlenme yolculuğu sunulur. Doğru bilgi, ahlaki olgunlaşma ve sonsuz mutluluk esastır. Eserde mutluluğun yol, yolcu ve rehber merkezli evrensel teması ve mesajları alegorik bir anlatımla işlenir. Kâinatın yaratılış gerçeğindeki bilmek ve bilgi kavramları, insana her iki âlemde mutlu olmanın sırrını verir. İnsan inanç, ahlak, töre ve erdemlerden oluşan doğru bilgiyle yeniden doğuş döngüsünü yaşar. Yeniden doğuş felsefesinde bilginin rehberliğinde erginlenerek/öğrenerek arınma, yenilenme ve ruhsal tamamlanma işlenir. Öğrenme insan için buluş, keşif ve yaratmayla yeniden doğuştur. Kutadgu Bilig’de işlenen dört kavram insanın, toplumun ve kut sahibi yöneticilerin öğrenme yolculuğuyla yeniden doğuş arketipidir. Çalışmada Yusuf Has Hacib’in bilge kişiliği ve yeniden doğuş arketipleri hakkında bilgi verilmiş, Kutadgu Bilig eserinin yeniden doğuş arketipi bağlamında değerlendirilmesi yapılmıştır. Eserdeki ezoterik söylemler, insanın/toplumun bilinçlenmesi, Türk töresi ve ezeli bir imge olan kut anlayışı yeniden doğuş arketipiyle yorumlanmıştır.

ABSTRACT

Kutadgu Bilig teaches people the way to find happiness with its philosophy that includes Turkish-Islamic culture. Under the guidance of the ruler and the wise person, an awareness journey is presented to the state power and society. It is based on correct knowledge, moral maturation and eternal happiness. The universal theme of happiness, centered on the road, passenger and guide, and its messages are handled in an allegorical narrative in the work. The concepts of knowing and knowledge in the reality of creation in the universe give man the secret of being happy in both realms. Human beings go through the cycle of rebirth with true knowledge consisting of beliefs, morals, customs and virtues. In the philosophy of rebirth, purification, renewal and spiritual fulfillment are processed by adult / learning under the guidance of knowledge. Learning is a rebirth for human beings through invention, discovery and creation. The four concepts studied in Kutadgu Bilig are the archetypes of rebirth with the learning journey of human, society and the rulers who own the kut. In the study, information was given about the wise personality and rebirth archetypes of Yusuf Khas Hajib, and the work of Kutadgu Bilig was evaluated in the context of the archetype of rebirth. The esoteric discourses in the work, the awareness of the human / society, the Turkish tradition and the concept of kut, which is an eternal image, are interpreted with the archetype of rebirth.

Keywords

Kutadgu Bilig, knowledge,
happiness, rebirth
archetype

Atf/Citation: ŞENOCAK, E. ve ALSAÇ, F. (2021). Kutadgu Bilig Eserinde Yeniden Doğuş Arketipi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 2(1099-1109).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Fevziye ALSAÇ, fevziyealsac_23@hotmail.com

1. Giriş

Türk kültür tarihinin başyapıtları arasında yer alan Kutadgu Bilig adlı eser; yazarı, teması, anlatım tekniği ve dönemin zihniyetini içermesi açısından önemli bir kaynaktır. Eserin temel felsefesi insanın değişmeyen macerasında bilgiyle mutluluğu bulması ve bu bilgiyle yeniden doğuşunu gerçekleştirmesidir. Bu felsefeye göre insanoğlunun mutluluğa ulaşması din, ahlak, töre ve erdemlerden oluşan bilginin peşinden gitmekle mümkündür. Bilgi ve bilginin rehberliğini kullanmak Yusuf Has Hacib'in kimliğiyle bütünleşir. Âlim/bilge kişi; kendisine, çevresine, topluma ve toplumun başı olan hükümdara bilginin kaynağını göstererek/tanıtarak hakiki mutluluğu ebedi kılar. Mutluluk bilgisi eserde alegorik söylemle açar konumdaki ezeli bir imgedir ve evrensel bir tema olan yolculuğun/yaratılışın sırrını bilmek üzerine kuruludur. Kut anlayışı, devletin toplumla birlikte ebediyet kazanmasını ve devamında yeniden doğuş arketipini ortaya koyar. Varlık ve kendini bilmek ezoterik bakışla öze/kut anlayışına dayalıdır; öze dönüş yeniden doğuşla ulaşılan mutluluk bağlamıyla tüm insanlar için ortak bir döngü teşkil eder. Yeniden doğuş arketipi, ritüellerle gerçekleşen ve evrensel bir tema olan erginlenme yolculuğunun ödülüdür. Eserde hükümdarın öncülüğünde topluma/insanlığa, saadet yolu metaforlar üzerinden ve alegorik anlatımla sunulur. Alegori, görüntü yaşantı ya da davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için bir şeyin bir başka göstergeyle göz önünde canlandırılıp dile getirilmesi sanatıdır. Kutadgu Bilig insanın kayıp mutluluğa kavuşma arzusuyla yaptığı erginlenme yolculuğunun metaforudur. Eserde devlet olmanın/olabilmenin gerekleri, her iki dünyada mutlu olmanın bilgisi yeniden doğuş arketipini sembolize eden karakterlerle/tiplerle anlatılır. Türk kültürünün siyasi, sosyal ve kültürel değerlerinin aktarımında karakterlerin/tiplerin işleviyle soyut olan düşünce dünyası canlı imajlar halinde sunulur. Alegorik bir anlatımla kişileştirilen dört şahıs, dört farklı fikri ve görevi sembolize eder. Çalışmada insana bilme/öğrenme yolculuğunda rehberlik eden Kutadgu Bilig eseri yeniden doğuş arketipiyle işlenecektir. Öğrenme ve öğretmenin her iki âlemde mutluluğun kaynağı olması değişim/dönüşüm bağlamıyla yeniden doğuş döngüsünde dört karakterin/tipin işleviyle ele alınacaktır. Kutadgu Bilig eserinin teması yeniden doğuş arketipi merkezinde değerlendirilecektir.

2. Yusuf Has Hacib ve Bilge Arketipi

Türk-İslam kültürünün değerleriyle yetişmiş Yusuf Has Hacib bilgisi, eserleri ve işlediği temalarla çağları aşan bir mütefekkindir. Yusuf Has Hacib öyküleme tekniğiyle yazdığı mesnevi ve siyasetname özelliği taşıyan eserini, Türk-İslam felsefesini gelecek kuşaklara aktaran bir bilinçle kaleme alır. Bu eserle sonsuza kalma arzusuyla varlığını güçlendiren Yusuf Has Hacib statüsünü ve saygınlığını bilgisiyle ortaya koyar. Yazar, edip kimliğiyle gerçek mutluluğun kendini bilme/tanımaya bilgisi olduğunu ortaya koyar; "Uluğ Has Hacib" unvanı ile baş vezir yardımcılığına kadar yükselir. Has Hacib olan Balasagunlu Yusuf, ilmiyle bu unvanı hak eder; yazar bilgiyi aktaran nakleden ve sunan bilge arketipini temsil eder. Yusuf Has Hacib özellikle tarih ve edebiyat bilgisiyle bu eserde tüm bilimlere hâkim olduğunu ortaya koyar. Eserin vücuda geldiği/getirildiği dönem, Türklerin hâkimiyetini ve gücünü İslam medeniyetiyle tamamladığı siyasi ve kültürel bir çehre taşır. Türk toplumu, geleneklerine büyük önem vererek İslam dinini kabul ettikten sonra da törelerinden hemen vazgeçmemiş iki dinin terkihiyle kültürel ve siyasi varlığını daha da güçlendirmiştir. Yusuf Has Hacib eserini yazarken yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel ortamını çok iyi tahlil etmiş ve bu güçlü eseri ortaya koymuştur. Eserin yazılış amacı ve dönemin hükümdarına sunulması muhteva ve yapı özelliklerini de belirler. Kutadgu Bilig'in Hakaniye/Karahanlı Türkçesiyle yazılması kültürel değerlerin ve dil özelliklerinin korunmasıyla özel bir dönemdir. Yusuf Has Hacib eserini Balasagun'da yazmaya başlar, 1069-1070'te Kaşgar'da tamamladıktan sonra sanata ve bilime değer veren dönemin Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Kara Han'a takdim eder. Eser Karahanlı Hükümdarınca çok beğenilir. Bilge arketipini temsil eden Yusuf Has Hacib eserde aktarılan zihniyet dünyasını, alegorik anlatımla metaforlaştırmış ve hikâye etme tekniğiyle vücuda getirmiştir. Yusuf Has Hacib kendisinin de bir bilim insanı olarak sahip olduğu erdemi ve sanatçının toplum içindeki rolünü tema, içerik ve yapısal kurgudaki güçlü iletim kodlarıyla vurgular. Bilge kişi sahip olduğu bilgiyi insanı mutluluğa taşıyan/ulaştıran en önemli güç olarak kültürel kodlarla ve metaforlarla sunar. Bilge kişi, bilgisini tüm insanlıkla paylaştığında kendisi de mutluluğa ulaşacaktır. "Kutadgu Bilig'de akıl ve bilginin sadece bireysel hayat için kullanılması da doğru bulunmamış bunun topluma ve kamuya mal edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle Yusuf Has Hacib'e göre bilgi de insanlarla paylaşılmalı ve onların kullanımına açılmalıdır. Bilgi sahibi kişinin bilgisini paylaşmasının ortaya koyduğu fayda bakımından çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Bilgi paylaşımı ibadetlerin en üstünü olarak kabul edilmiştir. Bu, kişinin bireysel olarak ibadetlerini gerçekleştirmesinin faydası kendisine olduğu, ancak bilgi sahibi kişinin diğer insanlara bunları öğretmesiyle ortaya çıkan faydanın, tüm insanlığa olması sebebiyledir." (Akyol, 2019: 198). Kutadgu Bilig'de bilgi paylaşımı öğrenmenin ve öğretmenin mutluluğu

olarak görülür. Toplumun bilinçlenmesinde bilginlerin/bilgelerin rolü önemsenir. Bilgin/bilge kişi, insanı düşünmeye sevk edecek derin bir tefekkür sunar. Alegorik olay örgüsünde tüm evrenin düzeni ve insanların mutluluğu için gerekli nitelikler kutun sahibi ve kutun işlemlerini/sürmesini sağlayan kahramanlarla öyküleştirilerek açıklanır. Kutun devamı ve işlevselliği hükümdarın toplumla bütünleşerek her iki âlemin düzenine uygun erdemlerle kendi yaratılış/varoluş gerçeğine ulaşmasıyla mümkündür. Yusuf Has Hacib bu bilinçle tecrübe, olgunluk ve sonsuz varoluş olan bilgelik gücünün önemini ve toplumsal yaşamı inşa etmedeki rolünü dört karakterle/tiple ve alegorik olan sembol diliyle ifade eder. İslami Türk edebiyatının ilk temsilcilerinden Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig eseri kavram ve içerik kodlarıyla kut, mutluluk, halk hukuku, geleneksel kültürden beslenen erdemli insan imajı ve güçlü devlet/millet olma bilinciyle varoluş/var olma anlamına gelir. Yusuf Has Hacib eserinde, sanatçının/yazarın bilgisiyle topluma ve yöneticilere yol göstermesi gerektiğini vurgular ve hükümdarın akıl hocası olması yönüyle bilge arketipinin rolünü üstlenir. Bilgeler/bilginler, hükümdarın/kutun devamı için gereken öğretici ve bilginin kaynağıdır. Bu nedenle toplumu yeniden inşa eden bilgiye sahip ehil kişiler, korunmalı ve bilge kişilere değer verilmelidir. *“Kutadgu Bilig’de doğruyu ve yanlış ayırt edebilen hikmet ehli kişiler olan âlimlerin yetişmesi ve desteklenmesi konusunda da bilgi verilmiştir. Âlimler olmadan toprağa ekilen tohumdan bile yiyecek çıkmayacağını belirten Yûsuf, beylerin her şekilde onları desteklemesini, onlara malından hisse ayırıp yedirip içirmesini, maddi açıdan muhtaç duruma düşürmemesini, güler yüzlü davranmasını ve en önemlisi de faaliyetleri için onları desteklemelerini ister. Ona göre insanın yani âlimin gönlü bir bahçedir. Nasıl ki bahçeyi yetiştiren su ise âlimin gönlünü ve ilmini geliştireni onu verimli hale getiren de beylerin sözleri ve nasihatleridir. Eğer bahçe devamlı sulanursa orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açılır.”* (Göksu, 2019: 150). Beyler/hükümdarlar âlimleri hoşnut ederek gönüllerini kazanmalıdır; bu davranış âlimin/bilgenin ilim yapmasını teşvik edecektir. Bilge arketipinin karşılığı olan bilgeler, toplum içinde üstlendikleri rolle desteklendiğinde arzulan düzenin ve refahın gelişeceği ifade edilir. Bilginin kaynağı olan ehil kişilerin, beyler tarafından himaye edilerek desteklenmesi gerekir. Böylece kut/devlet, yenilenme ve süreklilik döngüsüyle var olmaya devam edecektir.

Yusuf Has Hacib astronomi, kozmoloji, mitoloji, felsefe, edebiyat, tasavvuf bilgisini yazdığı bu eserle ortaya koyar. Siyasi, sosyal ve kültürel kodların terkibiyle anlatım ustalığı eserindeki içeriğe yansıtılarak bilgin kimliğini bilge arketipiyle inşa eder. Bilgi, dönüşen ve dönüştüren işlevsel bir güçtür. Bilgi, kâinatın/evrenin yaratılış nedenidir; bilgiye akıl ve sezgiyle ulaşılır. *“Yusuf Has Hacib’te ‘bilgi bilgisi’ önemli bir yer ve öneme sahiptir. Ona göre; a) Bilgi, anlayışı geliştirici olmalıdır. b) Dil ile bilgi arasındaki ilişkiye dikkat etmelidir. c) Bilgi, uygulanır türden olmalıdır. d) Bilgi, yeni olmalıdır. e) Bilgi ile pratiği arasında uyum olmalıdır. f) Bilgiler yazıya geçirilmeli, tespit edilmelidir. Yusuf Has Hacib’in eğitim metodu, ‘öğüt vermektir. Fakat O, öğüdün (teori) hayata geçirilmesi (pratik) hususunu kuvvetle vurgular.”* (Dönmez ve Koçak, 2018: 152). Bu yönüyle eser hem ezoterik olan sezgileri hem de akli önceleyen bilimi ön plana çıkarır. İnsanoğluna mutlu olmanın sırrı, bilginin peşinden gitmekle sunulur. Kutadgu Bilig’de bilgi, mutlu olmanın anahtarıdır ve bilgi, kendini bilmek üzerine kuruludur. Varlık ve öz, bilgiyle ulaşılan hem akla hem de sezgiye dayanan sonsuz kavramlardır; bilgi insanı kendine ve Tanrı’ya ulaştıran bir kuttur. Bilge kişi, bilim insanı veya öğretmen olarak da sembolize edilir. Bilge arketipi, gerçeği arayan ve her şeyden bir bilgelik durumu çıkarabilen akıl ve sezgileriyle hareket eden kişidir. Yusuf Has Hacib edip/hacib kimliğiyle öğrenme/öğretme sözü verir; bu nedenle eserinde mükemmel bir anlatım/üslup içeren bir dil ve sembolik imgeler kullanır. Düşünceyi güçlü bir şekilde ortaya koymanın yani insanda algılanabilir hale getirmenin en etkili yolu onu, güçlü hikâyelerden üretmekten geçer. Güçlü hikâye, güçlü karakterlerle/tiplerle ve ebedi temalarla var olur. Fikrin cismani hale gelmesi amacıyla Yusuf Has Hacib, dört karaktere/tipe işlevsel rol ve kimlik kazandırır. Halk anlatıları bu yönüyle varoluşçu temaları içeren zengin bir yapıya sahiptir. Varoluşçuluk, insanı var eden tüm değerler bütünüdür. İnsan, dünyasal zaman içinde varoluş felsefesine göre bir yolculuk halindedir. Varoluşçuluk felsefesinde insan, varlığını yokluk içinde keşfeder ve her görüntünün/varlığın asıl kaynağı idealar âlemidir. Kutadgu Bilig’de idealar âlemine öykünülerek anlatılan olaylar, yaşanmışlığa ve ebedilik kazanmaya dair binlerce yıldır süren bir serüvendir ve bu serüven insan var oldukça sürmeye devam edecektir. İdealar âleminde ebedi mutluluğun kaynağı olan kut inancı eserde kişileştirilerek işlevsel rolleri hikâye edilir. Eserde kut anlayışı ve devlet töresi İslami inanışlarla birleşir; kut inancı ve töre/hukuk yeni bir medeniyet dairesi olan inanışlarla yorumlanarak Türk kültürünün geleneksel kodları korunur. Yusuf Has Hacib, kadim bir medeniyet teşkil eden Türk-İslam ruhunun değerlerine bağlılığını, anlatımı güçlü bir dili ve kültürel kodları kullanma yeteneğiyle ortaya koyar. Yusuf Has Hacib, sanatsal formla zirveye taşıdığı eserini kendine özgü üslubuyla ebedileştirir. Türk-İslam felsefesi ve Eski Türk inanış sistemi, değerler ve işlevler olarak bütünlenir. Bilgi, iktidarın gücünü var edebilmesinin ve devamında uygulayabilmesinin en önemli söylem aracıdır. Bilgi; *“özgür özne’nin, iktidara tâbiyetini*

sağlayan önemli bir söylemsel araçtır. Foucault'nun söylem kurgusunda bilgi aracılığıyla iktidara tâbi olmayı seçen ve iktidarı güçlü kılan özne, kendisine sunulan söylemsel edimlerle iktidarı güçlendirmekte ve iktidarca güçlendirilmektedir. İktidar iki yönlü bir kavramdır; sadece yöneten, hükmeden yönüyle değil, yöneten ile yönetilen arasındaki mücadele yönüyle de önemsenir.” (Aydemir, 2013: 806). Bilgi devletin devamında, yönetim erkinin gücünü somutlaştırmasında, nesiller arası iletişimi ifade eden geleceği inşa etmede yüksek ve kutsal statü sağlayan bir kavramdır. Yusuf Has Hacib, bilge arketipinin konumuyla devlet yönetimine dair gereklilikleri ve her iki cihanda mutlu olmanın sırrını alegorik anlatımıyla güçlendirdiği bu eserde bilge/öğretmen kimliğiyle öğretir. Atalar ruhu kutun içerdiği erdemleri ve hakikat bilgisini edebi eserlerle ortaya koyar. Yusuf Has Hacib kültürel kodlara verdiği önemi Türk diline, tarihe ve manevi değerlere bağlılığıyla ortaya koyar. Yöneticinin sahip olması gereken vasıfları, kutu sağlama, devleti sürdürme ve töreyi/geleneği atalar kültürüyle işlevsel hale getirmenin bilgisi alegorik bir anlatımla hükümdara ve topluma öğütlerle aktarılır. Bilgi aynı zamanda toplumun iktidara tabi olmasını sağlayan en büyük güçtür. “Bilgiler ve uygulamaları bir yanda iktidarın amacına hizmet eden toplumsal alımlama edincini oluştururken diğer yandan ülküsel nitelikli toplumsal özneyi de kurgulamaktadır.” (Aydemir, 2013: 806). Bilgi ve bilmek kavramları kişiyi mutluluğa ve aydınlığa taşıyan yüksek değerlerdir. Aydınlanma, bilgiyle sağlanır; bilgi/bilmek, insanoğlunu yeniden doğuş arketipiyle yenileyen, geliştiren ve erginleştiren bir güçtür. Kutadgu Bilig'in geçiş dönemi eseri olması ve bu dönem Türk kültüründe görülen ikili özellikler, Türk-İslam kültürüyle sentezlenen bir içerikle işlevsel olarak sunulur. Ana temanın metinlerarasılıkla bilgi ve mutluluk üzerine kurulduğu anlatıda, bilginin doğru kullanılması ve mutluluk temasının insanı ruhsal ve bedensel açıdan tamamlayan bir değer oluşu sunulur. Bilgi ve bilmek, tüm kültürlerde önemsenen evrensel bir temadır; bu konu hem ezoterik bir öğreti hem de bilimsel bir değer oluşuyla metinlerarası bir kavramdır.

3.Yeniden Doğuş Arketipi: Sonsuz Kut/Saadet

Yeniden doğuş, evrensel bir tema olarak tüm kültürlerde ezoterik bir bağlamla arınma/bilinçlenme/öğrenme döngüsünü ifade eder. Yeniden doğuş arketipinde tabiattaki döngü tekrarlanır; yeniden doğuş, insan doğasının özüne/aslına ulaşmasını işaret eder. Kendini/özünü tanıyan insan/toplum, kökendeki ilk imgeyi tabiata öykünmeyle sürekli hale getirir. Yeniden doğuş arketipinde kendi varlığını içselleştiren insan, yenilenen yaşam enerjisiyle değişim ve dönüşümü yaşar. İnsanın mevsimsel döngüyle koşut olarak değişimi ve dönüşümü yeniden doğuş arketipiyle başlar. Tabiat, eskiyen ve yenilenmesi gereken kış mevsiminin ölüm ve kaos halinden bahar mevsimiyle yeniden doğarak döngüyü tekrar eder. Bu durum insan için de ilksel kökenden beslenen erginlenme yolculuğunun aşamalarıyla aynıdır. “*Sembolik anlamda yolculuk, bir arayışı imler. Görmek, ulaşmak, fethetmek ve bunun sonucunda yeni tecrübeler edinmek adı geçen arayışın çeşitli biçimlerini oluşturur. Bu bağlamda yolculuk ne tarz olursa olsun sonuçları itibarıyla bireyleşim süreci ile yakından ilgilidir.*” (Özmen, 2019: 618). Yolculuk yenilenme, tecrübe etme ve olgunlaşma bağlamıyla yeniden doğuş arketipiyle nihai bir hedeftir. Yeniden doğuş arketipi, sonsuza ulaşma ve zamana hükmetme arzusunun tezahürüdür. Ölümsüzlük kazanma ve ölümü yenme arzusu bilgi ve kut sahibi olmakla yok edilir. Yeniden doğuş arketipi, evrensellik içeren insanoğlunun/insanın ebedi olarak varlığını sürdürme ve kayıp mutluluğu bulma arzusudur. Yeniden doğuş temasında insanın mutluluğu yeniden inşa ederek düzeni sağlama çabası bulunur. Yıpranan eskiyen her değer, kavram, ruh vb. tabiattaki koşutlukla ölür ve bahar döngüsüyle yeniden doğar. Edebi eser ve ritüellerde de insan, yıkıma uğrayan yaşlanan karşıt gücü yenerek sonsuz kut olan yeniden doğuş formuyla kendini ve evreni/kâinatı yeniden inşa eder. Kutadgu Bilig'de insana mutluluk/saadet sunan yeniden doğuş teması ezeli bir söylemdir. Bu durum tabiattaki döngüyle dünyanın yenilenmesi bağlamında edebi eserlerde korunan bir yaratımdır.

Felsefik düşünce, toplumun ve atalar ruhunun ideolojisini taşır. Edebi eserler bu amaca hizmet eden estetik formlardır. Kut ve törenin uygulanması; bilme ve yenilenme metaforuyla insana yeniden doğuşu sunar. Toplum hayatının aksayan yönlerini, kutsal öğretileri, devlet teşkilatının merkezi konumdaki işlevini ve aksaklıkları gidermede dinin ve ahlaki değerlerin önemiyle sorunsal durumu çözme/giderme süreci yeniden doğuşla işlenir. Bilge arketipinin temsilcisi öğütlerini hikâye etme tekniğiyle sunan Yusuf Has Hacib, insanı mutlu edecek kut ve töre anlayışını köken söylenceleriyle etkili olarak işler. Kut uğur, baht, mutluluk sunan kutsal enerjidir. Kut inancı, Türk toplumunda hükümdara yönetme erkinin Tanrı tarafından verilmesi anlayışıyla kutsallık taşır. “*Kut tarih boyunca genel olarak siyasal iktidarın tanrısal iktidarı elde ederek örfi iktidar biçimini idare etmesi bağlamında kullanılmıştır.*” (Ölçer, 2014: 7). Kut, tanrı erkiyle yeryüzünde düzeni inşa eden siyasi ve örfi iktidarın yönetim aracılığıyla devamıdır. Kutun sahibi hükümdar, hem kendisi hem de toplumu için baht ve mutluluk getiren yüce bir karakterdir. Dört kahramanın/tipin işleviyle gelişen olaylarla yazar, sosyal hayat ve devlet arasındaki birliğin önemine vurgu yapar. Devletin bekası için

hükümdarın erginlenmesi gerekir. Kanunu/adaleti temsil eden hükümdar erdemleriyle kutun anahtarını elinde tutar. “Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir, biri ihtiyatlılık biri de kanun bunlar esastır. (2015) Hangi Bey ihtiyatlıysa o memleketini korur, düşmana boyun eğdirir onu sınımsız bağlar. (2016) Ey ülke beyi, memleketin korunmasını istersen, memleketin her tarafında ihtiyat tedbirleri al.(2020)” (Kutadgu Bilig, 2005). Yeniden doğuş arketipinde bilme ve bilinçlenme yoluyla ontolojik bir doğum gerçekleşir. Topluma baş olan hükümdar, her yönüyle ideal bir kişi olmalıdır. Hükümdarın kendini bilmesi, bilginin rehberliğinde doğru olanı seçmesi ve topluma örnek olarak kutu yüceltmesi öngörülür. Bilgi, yükselten iyi erdemlerle göksel alana ait olan bir kavramdır. Bu tema, evrensel bir içerik ve kazanım olarak insanlığın kendi tarihiyle yaşıt bir temadır. Sanat eserlerinde de çeşitlilik içinde sunulur. Yusuf Has Hacib, eseri hükümdara hediye ederek aslında atalar ruhu adına mesajı, gelecek nesillere aktarır. Verilen öğütler hükümdarın kişiliğinde tüm topluma/insanlığa yeniden doğuşun formlarını sunar. Türk töre ve geleneklerinde kut ve kutun alametleri önemsenen tematik bir güçtür. Siyasetnameler, toplum ve yönetim arasındaki algı/algılama biçimini de ortaya koyar. Bilgi, kullanım açısından çok yönlü bir işleve sahiptir. Bilgi, tılsımlı bir güçtür ve doğru kullanılması önemlidir. Bilginin üretimi, işlevi ve sürekliliği kültürel kodlarla ortak bir işleyiş gösterir. Kültür, topluma ait olan dini, tarihi, mitolojik, felsefik, sosyolojik vb. göstergelerin tümünü içeren geniş bir alandır. Kutadgu Bilig, bu bilinçle zamansal sınırı aşan güçlü iletim kodlarıyla her çağa hitap eden insanı, toplumu ve yönetim erkini yeniden doğuş bağlamıyla mutluluğa/kuta ulaştırın güçlü bir eserdir.

4. Kutadgu Bilig: Ebedi Mutluluğa Ulaşma Bilinci

Kutadgu Bilig eseri tematik kurgusuyla insanın/insanlığın bilginin rehberliğinde kuta/saadete ulaşma yolculuğunda sembolik göstergelerden oluşan öyküsünü içerir. Kutlu kılan bilgi, insanın her daim ihtiyaç duyduğu bir öğreti ve mutluluk kaynağıdır. Kutadgu Bilig eseri yapı ve muhteva yönüyle ilmi ve estetik değeriyle çağları aşan bir eserdir. Türk kültürü ve edebiyatında başyapıtlar içinde olması bu değerinin somut bir göstergesidir. Eserde insanoğlunun varoluş temalarından biri olan bilinçlenme yolculuğu, felsefik ve edebi bir dille yeniden doğuş döngüsüyle ele alınır. İnsanın bilinçlenme süreci yolculuk metaforuyla sembolize edilen merkezi hedefdir, hedef/ülkü, her iki dünyada da mutlu olma ve kuta kazanmadır. Eserin alegorik anlatımı, benzetim ve hikâye etme yoluyla ilim yolunda insana bilinçlenme rehberliği sunan sembolik göstergelerle mesajlarını kültürel bir kod haline getirir. Kutadgu Bilig’de sahneleme tekniğiyle canlandırılan/kişileştirilen soyut kavramlar, birer beden ve konumda ruh kazanarak temsil edilir. Somutlaştırılan dört kavram, kişiler dünyasını öyküleme yoluyla ortaya koyar. Eserde, kut inancıyla her iki cihandaki mutluluğun bilgisi tasvir edilir. “Bilindiği gibi, Kutadgu Bilig, XI. yüzyılda Türk devlet ve toplum yapısıyla Türk düşünce sistemini ortaya koyan metaforik ve alegorik bir eserdir. Esere ad olarak verilen Kutadgu Bilig sözü, eski Türkçede “siyasi iktidara veya egemenliğe ulaştırın bilgi” anlamında bir kavramdır. Eser “hükümdar, ilk vezir, ikinci vezir ve sūfi” gibi dört farklı tipin hayat ve faaliyetleri ile bunların sahip oldukları fikir ve görüşler üzerine kurulmuştur. Bunlardan hükümdar “adâleti ve âdil kanunu (koni töre)”, ilk vezir “siyasi iktidarı ve egemenliği (kut, devlet)”, ikinci vezir “aklı ve anlayışı (ök, us, ukuş ve ukuşlug)”, sūfi tipi de “kanaati ve âkıbeti” temsil etmiştir. Eserde her tip, kendi tabiat ve karakterini bizzat kendisi tanıtmış, fikir ve görüşlerini de yine bizzat kendisi ileri sürmüş ve savunmuştur.” (Koca, 2012: 65). Bilgi ve saadet/kut, insanoğlunun varoluşuyla birlikte araştırılan ilgi duyulan evrensel bir temadır. Bilgi, ebediyet ve saadet sağlayan yüceltilmiş bir kuttur. Dört tip ve temsil ettikleri kavramlar, insana kayıp mutluluğu/kuta bulma yolculuğunda rehberlik eder. Kut anlayışı bu dünyada ve öteki dünyada mutluluğa ulaştırın ata arketipinden beslenen bir güçtür. Ataların tecrübeleri bir bedende alegorik olarak yeniden ruh bulur ve nesillerin hafızasında imgeleşir. Olması gereken durumla bu durumun eksikliğiyle yaşanacaklar, zıtlıklar üzerinden verilen diyalog ve öğütler, Türk kut/töre anlayışının özünü teşkil eder. Türk devletlerinde töre, örfi hukukun büyük Türk hükümdarları tarafından düzenlenmesiyle meydana gelmiş ve atalar kültü olarak devlet yönetiminde devam ettirilmiştir. Törenin olduğu yerde kut da vardır. (Kafesoğlu, 1970: 16). Örfi hukuk ve Tanrı tarafından hükümdara bahşedildiğine inanılan kut (baht, devlet, talih) Türk devletlerinde, ülkü olarak sürdürülen cihan hâkimiyeti anlayışının temelini teşkil eder. Türk toplumunun tarihin her devrinde kurduğu devletlerle var olması ve bu devletlerin dönemlerindeki dünya siyasetine yön vermeleri iyi bir devlet teşkilatı sayesinde olmuştur. Bu teşkilatlanmayı güçlü kılmaları ise töreleri sayesinde. Gök Tanrı dininde milletini kollama, milletine sahip çıkma ve Tanrı’ya hesap verme düşüncesi İslamiyet dininin ahiret inancıyla aynıdır. Türk kültüründe Gök Tanrı inancı toplumsal düzenin, devletin ve kutun geleneksel olarak kodlanmasında ilksel bir form taşır. Bu yönüyle Kutadgu Bilig eserinde kut anlayışı siyasi, sosyal ve kültürel hayatın izlerini taşır.

Kaynak kavram alanı bilgi olan eserde, bilgi ve bilgisizlik zıtlığıyla var olabilecek durumlar örneklenir. Sözün değeri ve söylemenin önemi vurgulanır. Söz-dil, söylemek-dinlemek vb. birbiriyle ilgili kavramlar; bilmek ve bilgi merkezli olarak eserde öncelenir. Söylemek ve dinlemek bilgiyi doğru kullanma açısından devlet ve toplum arasında bir iletişim sağlar. Sözün kullanımı dönüştürme ve tamamlama eylemiyle kişinin yeniden doğuş deneyimini tecrübe etmesidir. “Sözün kurgulanmasından ve dinleyen üzerindeki etkisinden bahsedilen beyitlerde, söze bir yiyecek olarak yaklaşıldığı belirlenmiştir. Aynı zamanda söz kavram alanına giren sözcüklerle yiyecek kavram alanına giren sözcüklerin dizimdeki birlikteliğini göz önünde bulundurduğumuzda toplum zihninde söz, bir yiyecektir kavramsal metaforunun var olduğunu söyleyebiliriz: yedi içti ança sakındı özün eşitmiş sözünü bışurdu uzun (Yedi içti öylece düşünmeye başladı; işittiği sözleri uzun uzun pişirdi.) küler yüz süçig söz silig öz kerek kılınçı bularka tükel tüz kerek (Güler yüzlü, tatlı dilli, zarif olmalı; ahlâkı da bunlara denk olmalıdır.) köni söz irig ol köngülke açığ, singürse anıng asğı birgey tatig (Doğru söz sert olur ve gönle acı gelir; bu sözü sindirirse, faydası tat verir.) tügük yüz açığ söz kişig tumlitur tiriglikte kitmez köngülde yatur (Çatık yüz, acı söz insanı soğutur ve bu soğukluk bütün hayat boyunca gitmez, insanın gönlünde yatar.” (Çetinkaya, 2017: 394). Eserde dil-söz ve akıl-bilgi ikilikleri insanı kuta, saadete ve mutluluğa taşır. Akıllı/bilge kişi, sözü dilinden çıkarmadan önce düşünür ve fayda sağlama ve tecrübe ettirme yoluyla sözünü/mesajını yeniden oluşturur. Yunus Emre “Söz ola kese savaşı/ Söz ola bitüre başı/ Söz ola agulu aşı/Bal ile yağ ide bir söz.” (Tatçı, 1990: 113 C.II) derken dil-söz ve akıl-bilgi ilişkisinin önemine değinir. Kutadgu Bilig’de yer alan özlü sözler, insanı ruh ve beden olarak bir bütün şeklinde ele alan ontolojik açıklamalardır. Eserde öğütler, beden ve ruh üzerindeki etkileriyle sunulur. İnsan ruhsal ve bedensel portresiyle bir bütünü teşkil eder. Bütünlüğün denge ve düzen içinde devamı için kişileştirilen kavram ve fikirler öğütler halinde işlevselleşir. Türk toplumunun kültürel kodlarından oluşan inanış felsefesiyle hikâyeleştirilen eserde, alegorik sembollerle etkili bir anlatım sağlanmıştır. Alegorik anlatımda karakterler doğrudan kendilerini değil belirli özellikler, kavram ya da fikirleri temsil eder. Kutadgu Bilig metninde insanın yaratılış mitolojisiyle ortaya konan yeniden doğuş arketipi ölümü yok etme ve yenme arzusunun tematik söylemidir. Tabiat-medeniye sürecinde insanın kendini ve yaratılış gerçeğini kavramasında bu tema, birincil bir işleve ve öneme sahiptir. Yusuf Has Hacib, dört alegorik kahramanla yeniden doğuşa ulaşmanın sırrını sunar. Ölümsüzlük kazanmak bu dünyada ve öbür dünyada mutluluğun anahtarı olan bilgiye sahip olmakla mümkündür. Yeniden doğuş, bu dünya ve asıl olan öteki âlem arasındaki uyumu kavrama bilgisiyle verilir. Mutluluk, saadet, kut ve ebedi olma arzusu Tanrı ve Tanrı kutuna kavuşmayla mümkündür. Eserde hükümdar, yol gösterici öğütlerle sunulan töreye ve kuta uyararak saadete/mutluluğa ulaşır. Türk kültüründe ikinci âlemdeki yaşama inanma ve Tanrı’ya hesap verme inancı, Gök Tanrı diniyle İslam dininin ortak değerleridir. Devlet aynı zamanda halkını/toplumunu kucaklayan toplumun gelişmişlik düzeyini yansıtan ve düzeni içselleştirme arzusuyla büyüyen bir sistemdir. Türk geleneğinde hem iktidar hem de topluma verilen rol/roller ‘alimlama edinciyle’ eserde korunur. Bu dünyada ve ilksel yurttan mutluluğa ulaşmak için kaostan kozmosa geçilmesi gerekir. Mutluluğa ulaşma bilgisi didaktik söylemle hükümdarın kişiliğinde tüm topluma öğretilir. Hükümdar Tanrı kutunun temsilcisi olarak düzeni ve kozmosu sağlama erkine sahiptir. “Beyin (liderin) her alanda başarılı olabilmesi için anlayışlı ve hoşgörü sahibi olması gerekir. Bu anlayış ve hoşgörü başarılı bir iletişim için önemli unsurlardan biridir. Halk liderin (beyin) bu yönüne inanırsa ona daha çok güvenir ve huzur ortamı sağlanmış olur. Kutadgu Bilig’de, Hz. Âdem’den beri en iyi düzenin anlayışlı liderler tarafından kurulduğuna değinilmiştir.” (Kaya, 2017: 329). Yönetici/hükümdar değişse de kutun verdiği kutsallık, atalar bilincinin yol gösterici işleviyle devam eder. Düzenin/kozmosun sağlanabilmesi; başı/yönetimi sembolize eden hükümdarın devleti doğru yönetmesi ve toplumu bir arada tutmasıyla mümkündür. Böylece atalar kültürünün devamı olan kut anlayışı, töreye ve kültürel kodlara uygun olarak sürdürülür. Soyut olan ve mutluluğa ulaştıracak olan fikir dünyası, alegorik/metaforik sembollerle dört tip/karakter arasındaki diyaloglarla anlatımı ve iletişimi sunmada etkili bir işlev kazanır. Kutadgu Bilig’de tasvir edilen dört kişilik, dört temsil, Türk kültüründeki dörtlü kozmolojik tasavvurun sonucudur. “Kutadgu Bilig’de, yaşam hedef kavram alanı ile yolculuk kaynak kavram alanı arasında kurulan benzerlik ilişkisini ortaya koyan yaşam bir yolculuktur kavramsal metaforuna oldukça sık rastlanır. ‘Ne kutlug bolur öd budunka küni begi edgü bolsa yorısa köni’ (Beyi iyi olsa ve doğru yürüse, hayat halk için o kadar mesut olur.) bar erse kalı bu tapugçı hakı, sebep bol munı edgü yolka okı (Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola çağır.) bu iki ara boldı kulluk bilin bu ol yol yangılma bu kulluk yolun (Kulluk bu ikisinin arasındadır, bunu bilin; yol budur, bu kulluk yolunu şaşırma.” (Çetinkaya, 2017: 392). Kutadgu Bilig eserinde, kültürel bir kod olan ata kültürünün devamı olarak yöneticilerin toplumu bir arada tutma ve eylemleriyle yol gösterici olma özelliğine vurgu yapılır. Tanrı’dan kut alan ata arketipi, dört karakter/tip üzerinden somutlaştırılır. Eserde bu tipler üzerinden verilen değerler, evrensel ahlak ilkelerinin özelliğini taşır.

Mutluluk, evrensel bir temadır ve tüm insanlığın aradığı, ulaşmak istediği ortak bir arzudur. İnsandaki yaratım arzusu sanat eserlerinde edebi bir tema olarak kaosu yok etme ve kozmosa ulaşma isteğidir. Sanatsal yaratımlarla varoluşunu somutlaştıran insan, daha güçlü bir karakter/varlık haline gelir. Kutadgu Bilig eseri bilginin kullanımı için gereken erdemleri ve izlenmesi gereken yolu örnekler. Söylenen, somutlaştırılan ve nasihat edilen değerler; tüm insanlığa kayıp mutluluğu kazandıracaktır. Kaos halindeki insan kozmosa, benliğini bularak ve ruhsal anlamda yeniden doğarak ulaşır. Hükümdar Ay-Toldı, ezeli bir imge olan kutu/mutluluğu sağlama erdemini içselleştirmesi beklenen kahraman arketipinin tezahürüdür. Toplumsal düzenin sağlanmasındaki ilk şart, hükümdarın kendini bilmek felsefesi olan varoluş nedenini bilmesidir. Öteki âlemde var olan düzenin sağlanması için Tanrı kutunu taşıyan hükümdar kendisine sunulan bu işareti/varoluşsal edimi işlevsel hale getirir. İnsan bu dünyada kendini tanıma, öğrenme ve tamamlama süreçleriyle erginlenerek mutlu olabilir. İslamiyet dininde öteki âlem ve nimetlerine ulaşmak için reel dünyada kendini tanıma/bilme ve bu durumu içselleştirerek mutluluk bilgisini/kutunu bütünlemek/tamamlamak gereklidir. Devleti iyi bir siyasetle yönetmek, dünyada ve ahirette mesut/mutlu olabilmek için öğrenme yolculuğuna çıkılır; yolculuğun kutsal hazinesi olan işlevsel bilgiyi almak gerekir. İşlevsel bilgi arınma ve tamamlanma döngüsüyle yeniden doğuş arketipidir. Bilgiyi arayan hükümdara vezir ve vezirle aynı işleve sahip oğul ve akraba yol gösterir. Yolculukta birbirini tamamlayan güneş/hükümdar ve ay/vezir birbirine ışık olur. Türk töresinde kutun sahibi hükümdar yer ve gök arasında kutsal kılınan yüceltilmiş bir değerdir. Kutadgu Bilig’de kut anlayışı İslamiyet felsefesiyle ve Gök Tanrı inancıyla bütünleşerek işlenir. Hükümdar eşsiz ışık kaynağı olan güneşin dünyadaki karşılığıdır. Ay hem dişil hem de eril bir semboldür ve doğurganlığı, bereketi sembolize eder. Gök ve yer temasıyla göğe ait olan hükümdar ve vezirin karşılığı Güneş ve Ay’dır. Ay, Güneş yokken ışık kaynağı olarak görülür. Güneş, ateş ve ışık sembolüyle hem kızıl hem de sarı renk ile sembolize edilir. Göksel semboller alegorik anlatımda Tanrı katında olma bağlamıyla kutsal kabul edilen değerlerin karşılığıdır. Kutadgu Bilig ve arketipsel kökenleri Türk kozmolojisiyle de yakından ilişkilidir. *“Kutadgu Bilig’deki 4 kişi 4 gezegen ile ilişkilendirilebilir. Arkaik dönemde insanlar gökyüzündeki seyyarelerin tümüne, dolanan anlamında gezegen adını vermiştir. Buna Ay ve Güneş de dâhildir. GünTogdu/Güneş/Adalet/Hükümdar, Ay Toldı/Ay/Mutluluk/Vezir, Ögdülmüş/Merkür/Akıl/Bilge, Ogdurmuş/Mars/Hayatın Sonu/Asker. Güneş ve Ay açık olarak anlaşılırken Ögdülmüş ve Ogdurmuş kelimelerinin aslında hangi anlamda kullanıldığı meçhuldür. Öğ ya da öğ ön eki, öğrenme kelimesinin kökenidir. Bilgi ve akıl ile ilişkilendirilir. Merkür, Türk astrolojisinde akıl ve bilginin gezegenidir. Kutadgu Bilig’de akıl ile özdeşleştirilen ve Ögdülmüş adı ile insanlaştırılan kişi aslında Merkür’dür. Merkür akıl ve gizli bilginin gezegenidir. O bilgisinden dolayı ‘Öğülmüş’ yani yüceltilmiş olan kişidir. Türk mitolojisindeki adı ise ‘Akıllı Mergen Tengri’dir. Od Türkçe ateş demektir. Ogdurmuş adı verilen kişi aslında Mars gezegenidir. Mars, ateş unsuru ile ilişkilidir. Mars ezoterik bilgide astrologlara göre, hayatın sonunu hazırlar ve ölüm ile ilişkilendirilir. Türk mantık ve düşünce sistemine göre doğu-Güneş, batı-Ay, güney-Mars ve kuzey-Merkür ile ilişkilendirilir. Dolayısıyla antropomorfik olarak ifade edilen bu 4 kişi, 4 unsur ve 4 yön ile alakalıdır.”* (Bilgili, 2019: 30). Burada bir döngü oluşturan kavram ve semboller, hükümdarın kişiliğinde tekrar eden yeniden doğuş temasının kaynağıdır. Güneş’e koşut olan hükümdar, kahraman arketipinin temsilcisidir. Güneş’in Dünya için yaşam kaynağı olması koşulluğuyla hükümdar/kahraman da insanlığın/toplumun yaşam kaynağıdır. Yeniden doğuş için gerekli olan mutluluğa bilinçlenme yolculuğuyla erişen hükümdar, devleti/toplumu yücelterek güneş gibi hem kendini hem de dünyayı mutluluğa/saadete ulaştırır. Hükümdar/güneş, ışık/kut imgesiyle bilginin/bilinçlenmenin kaynağıdır; dünyayı/insanlığı var eden sonsuz yaşamın/mutluluğun ilahi kaynaklı gücüdür. Devletin dolayısıyla soyun ve milletin devamı; kutun gelenek olarak işlevini sürdürmesine bağlıdır. *“Güneş, canlı yaratığın olduğu gibi göğün de kalbidir. Ama tam tepe noktasına yani zenit’e gelince, dünyayı gören göz olur. Gönderdiği ışınlar ‘bilinçli bilgiyi gösterdiğinden’, güneş bir kozmik akıl olur.”* (Ersoy, 2007: 191). Kahraman/hükümdar, yüceltilmiş ve seçilmiş Tanrısal gücün temsilcisidir. Hükümdar, güneş sembolüyle hayat sunan eşsiz ışık/bilgi kaynağıdır. Mitolojilerde sema gök katıdır; ulaşılması imkânsız/zor bu mekânda bulunan varlıklar, kutsaldır ve dikey boyutta yükselişi sembolize ederler. Küntogdı kutun sahibi hükümdardır; hükümdar töre, kut ve güneşle sembolize edilir. *“Güneşin doğal yapısına paralel görülerek mecazlaştırılmış, Töre’nin yerine konmuştur. Eserin kurgusunda kullanılan ideal Türk devlet sistemi mizansenini de hakanı temsil etmektedir. Yani Küntogdu=hakan=Töre=güneş sembol silsilesi söz konusudur.”* (Başer, 2019: 93). Hükümdar, güneş sembolü ve töreyle birlikte sonsuz kut anlamındadır; kut, yükseliş motifleriyle Tanrısal güçtür. Yükseliş, ruhsal arınmanın ardından gelen büyük ödüldür. Sema sembolü Tanrı, gök, yıldız, Güneş, Ay ile kutsaldır. Bunun altında insan doğası ve Altın Çağ işlenir. Altın Çağ’ın sembolik karşılığı insanlığın mutluluğa ulaşma ülküsüdür. Kutadgu Bilig’de bilgi/bilinçlenme mutluluk ülküsüyle insanın Altın Çağı olarak metaforlaşır. Bu anlayış Gök Tanrı dininde hükümdarın Tanrısal gücün temsilcisi olma, İslamiyet dininde ise halifelik makamıyla karşılık bulur. *“Kahramanın kendilik arketipine ulaşma evrelerindeki yolculuğu ile iktidarındaki*

dönüşüm süreçleri arasında bağ bulunmaktadır. Bu bağ kahramanın tanrısal, siyasal ve örfi iktidarın merkezinde bulunma hâline gönderme yapar. İlk örneğe gönderme yapan kahraman göksel ve evrensel olma özelliğiyle kolektif bilinçdışının yayılmacı özelliğini kullanmaktadır. Bu özellik ona hem tanrısal iktidarın, hem siyasal iktidarın hem de örfi iktidarın tam merkezinde durma kudreti sağlayarak evrensel bir boyut katar.” (Ölçer, 2014: 6). Kutadgu Bilig’de hükümdar güneş sembolüyle merkezi kahramanın işlevine sahiptir. Kahramanın varlığı tüm toplum adına yükselişi gerçekleştirmedir. Büyük âlemin temsili olan bu dünya, kutun temsilcisinin adaleti ve bilgisiyle yücelebilir. Gök ve yer katlarının en büyük ısı ve ışık kaynağı Güneştir. Ay ve yıldızlar ışığını Güneşten alır. Güneş, ay ve ışık sembolleri bilginin/bilinçlenmenin metaforudur. Güneş gündüzün, ay gecenin ışık kaynağıdır ve birbirlerini takip ederler. Işık imgesiyle yer ve gök katını aydınlatırlar. Işık, dünyanın aydınlanma kaynağıdır; ışık olmadan hiçbir şeyin anlamı yoktur. Işıksız kalma hiçlik içinde değildir. Kutadgu Bilig’de hükümdar ve vezir, Güneş-Ay koşutluğuyla ışığın göstergesi ve kaynağıdır. Işık, her şeyi aydınlatır ve tanınır kılar; bilgi/bilinçlenme de insan için bu işleve sahiptir. Işık, hayat sunma vasfıyla yeniden doğuşu içeren bir imajdır. Hükümdar ve vezir birbirlerini güçlendirme ve aydınlatma vasfıyla ışık-bilgi döngüsünü tamamlarlar. Işık; düşünmeyi, aydınlanmayı, bilinçliliği ve bilgeliği sembolize eder. Işık aynı zamanda koruyucu bir figürdür. Hükümdar-vezir, Güneş-Ay koşutluğuyla birbirlerinin varlığını tamamlayan bir uyumu sembolize ederler. Güneş, Tanrısal bir figürdür bununla birlikte Güneşin/hükümdarın da ışığını gösterecek yükseltecek göstergeler gerekir. Bu görev rehber olan bilginin işlevini somutlaştırır. Yusuf Has Hacib, bu sembolle bilginlerin ve vezirlerin sorumluluklarını ifade eder. Bilgi ve dönüşüm ay döngüsü gibi insanın değişimini/dönüşümünü sağlar. Bu durum süreklilik arz eder. Bilgi ve bilgelerin rolü yeniden doğuşun bir formasyonu olan ayın durumuyla aynıdır. Ayın ışıklanma evrelerinde kişinin de varlığını dönüştürerek ışığını alması ve ışıktan yararlanması gerekir. “*Kün Togdı Ay Toldı’dan adının anlamını öğrenmek ister. Ay Toldı ise adı ve kişiliği arasında bir bağ olduğunu ifade eder. Ay ilk doğduğunda çok küçüktür. Gün geçtikçe genişler ve bu süreçte gökyüzünü tamamen dolunay oluncaya kadar aydınlatır. Bütün dünyayı ışığa bırakır. Fakat mükemmelliğinin en üst noktasına geldiğinde küçülür ve güzelliğini kaybeder. Işığını kaybeder ve yok olur. Bu yok oluştan tekrar doğar ve yine gün gün bir bütün halini alır. Kendi kendine bir zaman var olduğunu bir zaman yok olduğunu sorar. Yüzünü çevirdiği insan da isterse durumu çok kötü olsun güzellik içinde büyür ve zenginleşir. Ben ondan uzaklaştığım yani yok olduğum zaman da eski haline geri döner. Ay durağan değildir, sabit değildir. İkamet ettiği yer sürekli değişir.*” (Kök, 2019: 218). Ay Toldı, yeniden doğuş döngüsünün içerdiği yokluk ve varlığın değişeceğini ifade eder. Yüce birey arketipinin karşılığı olan bu kimliğin sahipleri, topluma/hükümdara ışıklarını daha güçlü kılma yolculuğunda rehberlik ederler. Hükümdar, veziri dinleyerek aklı, adalet için kullanacak ve ebedi mutluluğa kavuşacaktır. Bu sembol ve ifade tüm insanlık âlemi için aynı mesajı iletir. Mutluluğun ebedi bilgisine nasıl ulaşılacağına sırrını yüce birey/rehber, öğütler aracılığıyla insanlığa öğretir. Kutadgu Bilig’de yer alan sembolik karakterler/typler, temsil ettikleri düşüncelerle insana/hükümdara mutluluğun yolunu/bilgisini öğretmeleri yönüyle yüce birey arketipinin formlarıdır. Eserde mutluluğu/kutu sunan ve soyut olan bu kavramlar insana gerçeği, doğruyu öğretmeleri ve tecrübe ettirmeleri yönüyle doğaüstü gücün temsilciliğini yaparlar. “*Bu yaşlı adam, dünyamız gibi iki milyon yıl boyunca insan yaşamını tüm acıları ve nesnelereyle yaşamış, varoluşun ana imgelerini kendinde biriktirmiş ve evrensel deneyimi adına insan ruhunda bireysel bir durum oluşturan imgeleri yetkili kılmıştır.*” (Fordham, 2004: 244). Yüce birey tilsimıyla tecrübe, akıl, bilgi, kutlu yol vb. değerlerin temsilcisidir. Hayatı bütünsel bir formla, yaşın somutlaştırdığı olgunluk ve tecrübesiyle üstlenen yüce birey, millet hayatının felsefik düşüncesini; ömür/yaşam bağlamında üstlenir. Yüce birey, insanlık tarihiyle birlikte gerçek yaşama koşul ritüel dünyada temsil edilmiş ve edebi eserlerde de yerini almıştır. Yaşam tecrübesini sembolize etmesi bağlamıyla olgun bir karakter olarak seçilmiş, toplumun değerlerini kendinde barındıran bir kimliğe sahiptir. Toplumun yıllarca oluşturduğu tecrübe ve değerler, yüce bireyin özellikleri arasındadır; bu yönüyle yüce birey arketipi milli karakteri yansıtan, inanış sistemiyle bağlantılı olağanüstü özellikler taşıyan merkezi bir konuma sahiptir. Ortak hafızanın kültürel kodlarını kahramana/hükümdara kazandıran yüce birey, imaj olarak milli değerlerden beslenirken sembol olarak evrensel bir işlev kazanır. Eserde hükümdarın ihtiyaç duyduğu mutluluk bilgisini toplumun/dönemin zihniyet dünyasını temsil eden yüce birey öğretir. “*Kahraman dışsal ya da içsel nedenlerden ötürü, gerekeni yapamadığı için gerekli, bilgi kişiselleştirilmiş bir düşünce yani öğüt verip yardım eden yaşlı adam kılığında ortaya çıkar.*” (Jung, 2005: 87). Yüce birey arketipi toplumsal değerlerin ve öğretilerin aktarımında işlevsel bir karşılık bulan tiplerle somutlaşır. Vezir, vezirin oğlu ve akrabası kişiselleştirilmiş düşüncenin ve ihtiyaç duyulan yardımın/öğüdün somut aktarıcısıdır. Kutadgu Bilig bu noktada vezir, vezirin oğlu ve vezirin akrabası somutlaşan mutluluk bilgisini sunan güçlerdir. Güneşin/hükümdarın, kutu/saadeti öğrenerek uygulaması yüce birey olan üç tipin temsil ettiği değerlerle yansıtılır. Devletin/milletin refahı için hükümdarın her zaman yanında olup ona destek olan vezir, kutun devam etmesi için rehberlik eder. Güneş/hükümdar güç/devlet, töre ve kut sahibidir. Göksel sembolizmde

Güneş, Tanrıyı ve onun kutunu taşıyan hükümdarları temsil eder. Güneş dünyanın ısı ve ışık kaynağıdır. Bununla birlikte aya ihtiyacı vardır. Güneşin yokluğunda ışık kaynağı aydır. Bu durum tıpkı hükümdarların her konuda akıl danıştıkları vezirlere ihtiyaç duymaları gibidir. “*Ay, yaşam devrelerini simgeler. Önce doğar, sonra büyür, bir süre ayakta kalır ve nihayet batar gider, yani ölür; ama ertesi akşam gene doğarak evrenin bu kesin kuralını kanıtlar.*” (Ersoy, 2007: 59). Ay-Toldı’dan sonra ay döngüsü devam eder. Oğlu Ögdülmiş babasının görevini ve alegorik anlatımdaki işlevini devralır. Bu durum yeniden doğuş bağlamıyla bir döngüdür. “*Ay Toldı ve düşünceleri ölümünden sonra farklı bir kodla karşımıza çıkar. Bu kodlar da Ögdülmiş ve Ogdurmuş’tur. Ogdurmuş’tan sonra yine o ve düşünceleri farklı bir koda Ögdülmiş üzerine kayar.*” (Kök, 2019: 84). İktidar, bilgi ve ışık imajı olan Güneş; aldığı ışık/bilgi ile karanlığı/olumsuzlukları yok eder. Hükümdar, adalet ve mutluluk sembolüyle Güneşin karşılığıdır. Güneş, ayın döngüleriyle ışığını daha güçlü bir konumda iletir. Ayın döngü ve hallerinin değişmesiyle Güneş de yenilenir. Hükümdar, üç karakterin/tipin işleviyle yeniden doğuş döngüsünü bilme yolculuğu ve öğrenme tecrübesi olarak deneyimler.

Kutadgu Bilig eserinde hükümdarın yanındaki diğer üç tip/karakter, kutun işlevini somutlaştıran değerlerdir. Vezir Ay-Toldı, oğlu Ögdülmiş ve vezirin akrabası Ogdurmuş yüce birey arketipiyle hükümdara rehberlik eder. Ay-Toldı öldükten sonra yerini oğlu Ögdülmiş alır. “*Ayın gökyüzündeki hareketleri, birbirini izleyen değişik fazlar şeklindedir. Bu nedenle, sürekli yer değiştiren bu gök cismi bir bağımsızlık sembolü olmaktadır.*” (Ersoy, 2007: 59). Ayın hareketlerindeki devamlılık eserde de oğulun babasının görevini devralmasıyla süreklilik arz eder. Ögdülmiş, hükümdarın ışığından feyz alarak bilge arketipini somutlaştırır. Işığın daha güçlü bir kaynağa dönüşmesinde bilgisiyle aydınlatmaya devam eder. Ögdülmiş, babasının öğütlerini dinleyerek hükümdarın ve halkın güvenini kazanır. Bilgisi, sabrı ve erdemleriyle yenilenme ve arınma ritüeli olan yeniden doğuş döngüsünü gerçekleştirir. Ogdurmuş sembolik olarak sonu/akıbeti temsil etse de yeniden doğuş döngüsündeki sonun başlangıcıdır. Akıbet/hayatın sonu, kişinin kendi yokluğunda Allah’ın sonsuz varlığına ulaşması bağlamıyla yeniden doğuş arketipidir. Yüce birey/rehber, bilici, öğretici ve ilahi yardım ifadeleriyle olağanüstü güce sahip değerler bütünüdür. Jung için “yüce birey” olan rehber, benzer işlevlerle Campbell için doğaüstü güçtür. “*Peri kültüründe o ormandaki küçük bir adam, kahramanın ihtiyaç duyacağı tılsımları ve öğütleri sağlayacak bir büyücü, keşiş, çoban, ya da demirci olabilir.*” (Campbell, 2010: 89). Yüce birey, toplumun inanç/inanış temelli ritüellerinde yolun kutsal rehberidir; aklın ve bilgeliğin temsilcisi olarak kahramanın aynı zamanda toplumun yol göstericisidir. Yüce bilici, dünyayla tarihsel bir yaşa sahiptir; çünkü toplumun tecrübeleri/duyularını ve atalar ruhunun iletileri yüce birey arketipinde tezahür eder. Bilgelik ve erdemlerin öğretilmesiyle yaşama ve kendine farklı bir bakış getiren kişi/hükümdar için bu durum erginlenme yolculuğuyla yeniden doğuştur. Kendini bilme ve tanıma, ruhun kutsal yolculuğudur. “*Bilgi, idrak, düşünce, bilgelik, akıllık ve sezgiyi, diğer yandan da iyi niyet ve yardım severlik gibi ahlaki özellikleri temsil eder.*” (Jung, 2005: 91). Yaşam döngüsünde bir şeyler yok olurken yenilenen zihin ve ruh dünyasının ortaya çıkmasıyla yeniden doğuş arketipi vücuda gelir. Hükümdar, erginlenme sürecini eşik atlatımları ve rehberler aracılığıyla gerçekleştirerek yeniden doğuş ritüelini tamamlar. “*Bir gün elindeki kitabı okurken, uzun uzun düşünür (1572) ve anlayamadığı bir yeri sormak için birini arar fakat bulamaz. (1573) Sonra birdenbire Ögdülmiş’i hatırlar ve Ben bu iyi işi unuttum. (1577) Ay-Toldı ölürken, oğlunu bana emanet etmişti; hayret, ben onu nasıl unuttum; (1578) babası öldü ise, oğlu hayatta der; birini kaybettim, bari diğerini tutayım,(1579) der. Derhal adam gönderir, Ögdülmiş’i huzura çağırır. (1580) Türlü sualler sorar, bilgisini dener; Ögdülmiş bunların hepsine uygun cevaplar verir. (1590) Bunun üzerine hükümdar; ‘Ey oğlum, bundan sonra benim hizmetimde bulun; artık gönlünü ferah tut,’ (1591) der. Ögdülmiş yer öper ve ‘Ey hükümdar, hükümdarın memnuniyeti bana her şeyden üstündür, (1601) ben hizmetkâr kulumum (1602), istersen değer ver, istersen değersiz bul, ben kendimi senin hizmetine vakfettim,’ (1603) karşılığını verir. Bundan sonra Ögdülmiş kolları sıvar, kapıdan ayrılmayarak, saadetle hizmete başlar.(1605) Sabah akşam aralıksız hizmet eder; yemeğini orada yer, geceleyin muhafızlık eder. (1606) Hükümdar hizmetinden memnun kaldıkça, saadet ona el verir ve kapılar açılır. (1607).” (Kutadgu Bilig, 2005). Yeniden doğuş, Kutadgu Bilig eserinde bilgi/bilinçlenme/aydınlanma, toplumun başı olan hükümdarın davranışlarıyla tüm toplumu oluşturan bireylere de ulaşan bir döngü olarak bu beyitlerle ifade edilir. Hükümdar kutun sahibidir ve kut devlet/töre/toplum bağlamıyla sonsuz bir değerdir. Hükümdarın varlığı devletin ve milletin varlığı olarak nesiller arası bir aktarımdır. Ay-Toldı’dan sonra kuta/devlete ulaştırma ve rehberlik görevi bilgi ve aklın temsilcisi olan Ögdülmiş ile devamlılık gösterir. “*Hükümdar Ögdülmiş’i takdir eder; iyi kötü bütün işlerini ona danışır. (1641) Ona ihsanlarda bulunur ve onu yükseltir. (1642) Ögdülmiş, bir gün gelir, devlet idaresine ait bütün kanunlara vakıf olur. (1642) Kanun, erkân ve iç hizmeti başarıyla yerine getirir; bu hizmetlerinden dolayı, kendisine arzu ettiği bütün kapılar açılır. (1643) Kusurları fazilet, sözü söz olur; hükümdar uyanır-uyanmaz, ilk defa onu görür. (1644)” (Kutadgu Bilig, 2005). Buradaki beyitlerde anlatıldığı gibi hükümdar Ay-Toldı’dan sonra kendisine danışman olarak seçtiği**

Öğdülmiş'in başarısı, azmi ve erginlenme yolculuğunu tamamlamasını ödüllendirir. Yeniden doğuş bir döngüdür, mevsimsel devrimdeki şekliyle dairesel bir zaman olarak tekrar eder. Hükümdar, adaletin temsilcisi olarak kendisinin rehberi olan Ay-Toldı, Öğdülmiş ve Odgurmuş'tan edindiği tecrübe ve güçle kut, ikbal ve devlet olan yeniden doğuş döngüsünü tamamlar. Devleti, saadeti ve mutluluğu hak eder.

Saadet/kut, erginlenme ritüeliyle ulaşılan ruhsal tamamlanma ve konumlanma/statü kazanma bağlamında kendini ispatlamaz. Erginlenme ritüelleri, değişim/dönüşüm döngüsüyle yükseliş motifidir; yükseliş arınma ve tazelenme devrimini yeniden doğuştur. Bu anlamda erginlenme ritüelleri öğrenme bilgisiyle yeniden doğuş arketipine işaret eder. Kendine dönüş, Kutadgu Bilig'de bilme ve öğrenme üzerine kuruludur. Öğrenme deneyimleme ve bilme, kendini tanıma yolculuğundaki şifrelerdir. "Öğdülmiş, hükümdarın huzurunda hizmet eder; sabah akşam daima hizmette bulunur, hiçbir kusur göstermez. (1652) Uygunsuz ve lüzumsuz hareketlerini terk eder, her türlü işte tam istifade edilecek hale gelir. (1653) Öğdülmiş hükümdara sadakatle bağlanır ve her işi dürüstlükle yerine getirir. (1687) Hükümdar da Öğdülmiş'e iyilikle mukabele/karşılık eder (1688) ve onu günden güne yükseltir; adı ve şöhreti bütün dünyaya/ülkeye yayılır. (1692). Böylece hükümdar birçok zahmetten kurtulur; halkın üzerindeki yük hafifler ve kazancı artar.(1654)." (Kutadgu Bilig, 2005). Öğdülmiş, yaşının genç olmasına karşın babasından miras aldığı töre ve nizamı uygulayarak erginlenme yolculuğunu tamamlar. Yüce birey rolüyle babasından sonra hükümdar adına toplumun refahı ve huzuru için çalışır. Kutun/devletin, yönetici-millet bütünlüğüyle tüm ülkede devam etmesini sağlar. Öğdülmiş babasının yerine hükümdara rehberlik ederek hükümdarın rehberi/öğreticisi olmaya devam eder. Mevsim döngüsünde olduğu gibi Ay-Toldı'dan sonra Öğdülmiş görevi devam ettirir. Hükümdar Ay-Toldı'dan sonra bilgi ve akılı temsil eden Öğdülmiş ve sufi/zahid tipi olan Odgurmuş aracılığıyla yeniden doğuş arketipinin döngüsünü gerçekleştirir. "Odgurmuş cevap verdi, dedi ki; Ey hükümdar, Tanrı her işte sana tevfikini refik etsin. Bu kof ve boş dünya çok eski bir âlemdir; o nice beyleri yaşlandırdı, kendisi yaşlanmaz. Senin gibi birçok beyi sevdi ve sonunda onlardan yüz çevirdi; şimdi senin için hazırlandı, fakat seni de çabuk bırakacak." (Aydemir, 2013: 807). Alegorik konuşmada Odgurmuş gerçek saadetin iki âlemde de gereken erdemlere sahip olmakla gerçekleşeceğini tematik bir mesajla bildirir. Bu dünyanın insanları yutan yok eden bir özelliğe sahip olduğunu belirten Odgurmuş, içsel sezgi ve inanış/inanç kavramlarını temsil eder. "Odgurmuş insanların arasına karışmayarak kendini ebedî âlem hazırlığına adanmış biridir. Öğdülmiş onu padişahın mektubuyla çağırır. Odgurmuş önce bu teklifi kabul etmez. Fakat daha sonra bazen yüz yüze görüşür, bazen hükümdarla mektuplaşır. Eserin bu bölümünde İslâm imanı, tefekürü derin bilgi, inanış ve düşünce unsurlarıyla işlenir. Bu bölümden anlaşılır ki, hayatta dünya adamı kadar din adamına da ihtiyaç vardır. Bu bölümde görgü kuralları, terbiyeye dair konular görüşülür. Hizmet ehline, halka, âlime, şaire, efsuncuya nasıl davranılacağı konuşulur. Evlenirken, çocuk yetiştirirken dikkat edilecek hususlardan söz edilir." (Reçber, 2016: 13). Odgurmuş, dünyanın geçici olduğunu işaret eden tiptir. Hükümdarın dengeyi gerçekleştirmesinde öteki dünyayı ve iç sezileri hatırlatır. Odgurmuş'ın ölümü hükümdara değerleri öğreterek kökenine/gerçekliğine geri dönüşüdür. İçsel dünyamızın da bize bilgelik edeceğinin ışık sağlayacağını göstergesidir. Yaşandıran yani yok eden bu dünyada mutluluk, ancak asıl yurt/ebedî yurt olan ahiret hayatını ve bu dünyadaki davranışlarıyla her iki âlemi içselleştirerek yaşamakla mümkündür. Odgurmuş, kanaat ve akıbet kavramlarının temsilini taşıyan sufi/bilge kişiliğiyle insandaki içsel alanı ve inanışı temsil eder. Yeniden doğuş için akılla bilginin tevazu ve iç aydınlanmayla bütünleşmesi gerekir. Hükümdara Ay-Toldı'dan sonra gerekli rehberliği sunan vezirin oğlu akıl/bilgi, akrabası Odgurmuş kanaat ve akıbet terimleriyle ruh ve beden bütünlüğünde tamlığa ulaşmaya ve yeniden doğuş döngüsüne rehberlik ederler. Yeniden doğuş döngüsü, akıl-bilgi ve sezgisel-ezoterik duyuşla bütünlükle ulaşılan insana baht, mutluluk ve devlet sunan kendini bilme yolculuğudur.

5. Sonuç

Eserde öyküleme tekniği ve ezoterik bir söyleve dönüşen sembollerle Türk töresinin ve kut anlayışının toplum ve birey insana sunduğu bilinçlenme/öğrenme yolculuğu aktarılır. Öğrenme yolculuğu, bilinçlenme ve değişim/dönüşüm döngüsüyle yeniden doğuş arketipinin formları arasındadır. Bilinç kazanan değişen ve dönüşen insan, yeni bir kimlikle doğuş/varoluş metaforunu gerçekleştirir. Kut, Tanrı'nın verdiği özel güç/kutsallık ve statü göstergesidir. Yusuf Has Hacib kendisinin sahip olduğu bilge kişi rolünü Has Hacib unvanıyla yazdığı eserle ortaya koyar. Yusuf Has Hacib gerçek bilginin/saadetin ne olduğunu ve nasıl gerçekleşeceğini dört kavram ve tiple sembolleştirmiştir. Ebedî mutluluğun sırrına ermek, bilgiyi gerçek anlamda içselleştirmekle mümkündür. Böylece sonsuz kuta/saadete/mutluluğa ulaşılır. Sembolik öykülemde eserin mesajlarının açar kavramları; adalet, saadet, akıl ve akıbetdir. Hükümdar, adaletin temsilcisi olarak Tanrısal güçten aldığı kut ile akıl ve sezginin rehberliğinde bilgiyi içselleştirir. Bu döngü, hem devlet için

hem toplum için geleceğe kalmanın ve mutluluğa ulaşmanın yolunu içerir. Akıbet sonuçlanma, durum ve hal anlamıyla kişinin yaşamının sona erdiği zaman erişeceği veya duracağı yer bağlamıyla yeniden doğuş arketipini içerir. Bilgi, sınanma yolculuğunda insanı arındıran ve kutsala taşıyan gerçek bir tılsımdır. Bilginin kullanımı saadet/mutluluk, akıl, kanaat ve akıbetle koşuttur. Kuta sahip olma, arınma ve yeniden doğuşla ödüle ulaşma anlamında güçlü bir kültürel koddur. Devlet, saadet ve ebedi varoluş; mutluluğun kazanımı olan kutun ödülüdür. Bilgiye ulaşmak kendini öğrenme ve kendine doğru yolculuk etmeyle mümkündür. Kutadgu Bilig'in özünde/temelinde Türk-İslam felsefesi ve Eski Türk inanış sistemi, değerler/işlevler olarak bütünlenir. Türk toplumunun İslamiyet dinini ve medeniyetini benimsediği bir dönemde yazılan Kutadgu Bilig adlı eser, hem bireysel hem de toplumsal yaşamda saadete ulaşmanın yolunu öğretir. Eserin alegorik anlatım ve öyküleme tekniğiyle sunulan olay örgüsü, kişiler dünyası/tipler, zaman ve mekân bağlamı, İslamiyet dininin kuralları ve kültürel bir kod olan Türk devlet töresi anlayışı etrafında bir terkip haline getirilmiştir. Yusuf Has Hacib, bilge arketipinin temsilcisidir ve bilginlerin topluma yol göstererek bir doğuş döngüsünü gerçekleştirdiklerini belirtir. Öğrenen ve öğreten bilgiler/bilginler, ay metaforuyla ışığın kaynağıdır. Devlet/kut ve toplum bu ışıkla yeniden doğuş döngüsünü gerçekleştirir. Yeniden doğuş, bilinçlenme, öğrenme ve yenilenme döngüsüyle sonsuz mutluluğu ifade eder.

Kaynakça

- Akyol, A. (2019). "İnsanın Anlam Arayışında Akıl ve Gönül İlişkisi -Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme-", *Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar* (Haz. Ayhan Bıçak), İstanbul: Dergah Yayınları, s.185-202.
- Aydemir, Ö. K. (2013). "Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1, s. 803-810.
- Başer, S. (2019). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, İstanbul: Post Yayıncılık.
- Bilgili, N. (2019). *Türklerde 5 Element/Türk Kozmoloji Düşüncesinde Elementler*, Ankara: Kripto Yayıncılık.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çetinkaya, B. (2017). "Kutadgu Bilig'de Kavramsal Metaforlar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), s. 377-399.
- Dönmez, S. ve Koçak, Ş. (2018). "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi" *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 15(6) s.145-192.
- Ersoy, N. (2007). *Semboller ve Yorumları*, İstanbul: Dönence Yayınları.
- Fordham, F. (2004). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (Çev. Aslan Yalçınar), İstanbul: Say Yayınları.
- Göksu, E. (2019). *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Hacib, Y. H. (2005). *Kutadgu Bilig* (Çev. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Jung, C. G. (2005). *Dört Arketip* (Çev. Z. A. Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1970). "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S.1, s. 1-39.
- Kaya, F. (2017). "Kutadgu Bilig'e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 12/33, s. 313-336.
- Koca, S. (2012). "Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri'nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü", *Gazi Türkiyat*, Bahar/10, s. 63-79.
- Kök, A. (2019). *Türklerin Entelektüel Mirası Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ölçer, E. Ö. (2014). "Kendine Dönüşen Kahraman: Oğuz Kağan Destanı'nda İktidar ve Kut", *Milli Folklor*, Yıl:26, S. 104, s.5-19.
- Özmen, F. (2019). "Mehlika Sultan Şiirinin Arketipsel Sembolizm Yöntemiyle Çözümlemesi", *Yazının Elinden Tutmak Prof. Dr. Tarık Özcan'a Armağan*, İstanbul: Hiper Yayınları, s. 614-627.
- Reçber, G. (2016). *Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tatçı, M. (1990). *Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin I-II-III*, C. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.